

Кизегестерні орта пазары. Практика

Кизегестер сөстөрнең хада үс пасха ондайнаң пазылчалар: сөснең пірге, сөснең дефис пастыра, сөснең алынча.

1. **-ох, өк** чөпсініс, **-дах, -дек, -тах, -тек** сурыныс кизегестер сөснең пірге пазылчалар: **пардах, килдек, парзанох, килгенök**. (*Көрдек, амды саңай пасха өңніг машина тур тастабыстыр аның туразы хыринда. (А. Сул.)*).

2. іле нимес **-да, -де** кизегестер дефис пастыра пазылчалар: **ниме-де, хайда-да, хақан-да, хайдар-да, кем-де** (— *Ооллар, киліңердек пеер, мында хайдаг-да істер! — хысхырча Панка (ДЧ)*).

3. Прай пасхазы алынча пазылча: **олган даа, кізі ле, иң улуз, кічіг арах**.

Че **даа (дее, таа, тее)** паза **ла (ле, на, не)** кизегестер піреде сөстің ортызына кір парчалар, ол сөснең пірге пазылчалар: **ойнаптаачатса, парбиндаача, киллече, паслача**. (*Сах андох чапчаң аңыцах, чигірен тілліг чалын на чіли, харагай төзінең аның тигейінзер учуга халган. (АР)*

Я, чох, таң кизегестер хақан даа запятойнаң чарылчалар, пасхалары — чарылбинчалар.

-ох, -ök кизегестер, гласнайға тоозылчатхан сөстерге хозылчатсалар, сөстің халғанчы гласнайы түс халча: **кізök (кізіök), палох (палаох), тілök (тіліök)**.

Сөс узун гласнайға алай **о, ө, и** гласнайларға тоозылчатса, сөс соондағы гласнай түспинче: **харааох, кичееök, пызоох, хостиох**.

Кизегес хубулбинча.

Чоохтағның члені полбинча.

Идер тоғыстар

1. Кизегестерні таап, оларның тузазы хоостыра пөліктерін көзидіп, пазыңар.

1. Көрчезер, чазының даа, тайғаның даа чохсы сарилары пар. (Д. Чан.). 2. Мин зе аның көңнін түзірбеем. Чоохтабаам ол имчіні чохсы таныпчатханымны, аның мының алнында пос тілін уғаа маңат пілгенін. (С.

Кар.). 3. Школаның директоры көп тее ниме чоохтабаан, полған на кизи чайғызын, пір дее ниме итпин, тик иртірбеске кирек теен. Хайзылары школа хыриндағы ниме-ноо өскірчең чирде тоғынарлар, піреелері хайдар-да чир көрерге парарлар. Че мин не сағысха түзібістім. (Д. Чан.)ё

2. Точкалар орнына килістіре кизегестерні турғызыңар. Чоохтағның тузазы алыспаан ма, чарыдыңар.

Аалны харасхы тиксі ле чаап салған. Күн кизи ле сала хазарчатхан. Мал даа, адай-хус таа табыс сығарбаан. Фёдор Павлович харасхыны өтіре тыңнан көрген. Че хаңаа тығдыразы пір дее истілбеен. Харасхы, улам на хойып, пуларны хара чирге чаба пазыбызарға иткен осхас полибысхан. Фёдор Павловичке хаңан даа мындағ өкіс, өкпеленістіг көөл учураспаан полған. — Федя, паланың иди от ла чили койче. Аны чатырарға кирек, — үрбеңнеен Арина. (Н. Доможаков)

Тузаланчаң кизегестер: дее, ле, даа, таа, на, ла.

3. Скобкаларны азып, орта пазыңар.

Истіг, амыр аал пістің, чуртаан чирібіс тее сіліг. Кистінде пөзік тағлар паза тайға хыри. Алнында, тізең, чазы чайылча. Илбек чазы. Хаңан-да ол чазыда улуғ чаа полтыр. Ам даа соған пастары паза хаңан-да ханға патхан таттыг пычахтар таапчалар. (К. Нербышев)

Тузаланчаң литература

1. Боргояков В.А., Медведева М.А., Кызласова И.Л., Чебодева Л.А. Хакас тілі. Морфология (Пос алынча чоох чардыхтары): үгредіг пособиезі/ В. А. Боргояков, М. А. Медведева и др. – Ағбан: Н. Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің издательствозы, 2018.
2. Грамматика хакасского языка [Текст] / Под ред. Баскакова Н.А. – М.: Наука, 1975.

3. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика [Текст]. – М., 2001. – С. 692-693.
4. Хакас тілі. Морфология [Текст] / 021700.02 Филология (Хакас тілі паза литература) специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / филнд Карповтың В.Г. редакциязынаң – Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң Хакас хазна университетінің издательствозы, 2004. – С. 38-45.
5. Чебодаева Л.И. Хакас тілінің практикумы. 050302 — Хакас тілі паза литература специальностьча үгренчеткен студенттерге үгредіг пособие / Л. И. Чебодаева, А. Н. Чугунекова, М. Л. Тахтаракова; филнк. Л.И. Чебодаеваның редакциязынаң. - Ағбан: Н.Ф. Катановтың адынаң хакас хазна университетінің изд-возы, 2009. - 149 с.